

**دانشکده اصول الدین
تهران**

**گروه: علوم قرآن و حدیث
پایان نامه کارشناسی ارشد**

موضوع:

اعتبار و جایگاه حدیثی مکتوبات امامان علیهم السلام پس از

صادقین علیهم السلام

استاد راهنما

دکتر مجید معارف

استاد مشاور

دکتر منصور پهلوان

نگارش

نوید مهتدی راد

نیمسال: دوم سال تحصیلی: ۸۸-۸۷

كلية اصول الدين

طهران

قسم : علوم القرآن و الحديث

رسالة ماجستير

عنوانها

الإعتبار و المكانة الحديثية لمكاتيب الائمة عليهم السلام بعد الصادقين عليهم السلام

الاستاذ المشرف

الدكتور مجيد معارف

الاستاذ المشاور

الدكتور منصور پهلوان

اعداد

نوید مهتدی راد

السنة : ۱۳۸۸

تقدیم

این اثر ناقابل را به محضر مبارک رسول گرامی اسلام و سلاله‌ی پاکش - ائمه‌ی طاهرین -
صلواتُ الله وسلامُهُ علیهم اجمعین ، تقدیم می‌دارم ، باشد که مرضی خداوند متعال واقع شود.

سپاس‌گزاری

با حمد و سپاس از خداوند متعال که هر توفیقی مرهون عنایت اوست . و سلام و درود به محضر مبارک خاتم رسولان ﷺ و جانشینان برحقش ائمه‌ی معصومین علیهم‌السلام و سلام بر روح بلند مبلغ بزرگ اسلام ، جناب علامه سید مرتضی عسکری (رض) ، که این دانشکده متبرک به انفساس شریف ایشان است.

و با سپاس و تقدیر از همه‌ی معلمین و اساتید بزرگواری که از ایشان در مراحل گوناگون زندگی کسب علم کرده و محبت اهل بیت پیامبر صلوات الله علیهم اجمعین را در دل من افزون ساختند. و با تقدیر فراوان از استاد محترم راهنما ، جناب آقای دکتر معارف که در تمام مراحل از راهنمایی‌های عالمانه‌ی خود مرا بهره‌مند ساخته و ریزی‌های دقیق ایشان مرا در اصلاح دقیق‌تر این تحقیق یاری رساند.

و عرض تقدیر و تشکر از استاد محترم مشاور ، جناب آقای دکتر پهلوان که از مشاورت‌های سودمند ایشان بهره‌مند بودم.

و با سپاس و قدردانی صمیمانه از همسر و فرزندان مهربان و صبورم که با تشویق و همکاری صمیمانه‌ی خود مرا در انجام این تحقیق یاری رساندند.

در پایان از کلیه‌ی مسئولین دانشکده و کارکنان محترم آن قدردانی و تشکر می‌نمایم. و برای همه‌ی این عزیزان از خداوند متعال توفیق روزافزون خواستارم.

چکیده

یکی از طرق تحمل حدیث کتابت است . در این روش راوی در محضر امام حضور ندارد ، بلکه از طریق ارسال نامه و دریافت پاسخ مکتوب از سوی امام ، روایت را دریافت می‌کند . به همین دلیل نیز برخی از کارشناسان علم حدیث اعتبار این نوع روایات را کمتر از روایات مسموعه می‌دانند و به طور کلی آن‌ها را فاقد حجیت می‌دانند . مهمترین دلیل این نظر معلوم نبودن پیک این قبیل از روایات در اغلب موارد است که آن‌ها را در حد حدیث مرسل تنزل می‌بخشد. مکتوب در معنای خاص خود ، آن نامه‌ایست که افراد به صورت استفتاء خدمت امام معصوم ارسال نموده و پاسخ گرفته‌اند.

مکتوبات حدیثی ، گر چه بخش کوچکی از روایات معصومین علیهم‌السلام را تشکیل می‌دهند ؛ اما به علت این‌که عموماً دارای موضوعات فقهی هستند ، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند، علی‌الخصوص وقتی که اساس صدور حکمی فقهی قرار می‌گیرند.

مهمترین امتیاز مکتوبات نسبت به سایر روایات ، عدم نقل به معناست . این امتیاز ، به مکتوبات ، جایگاه ویژه‌ای در میان احادیث شیعه می‌بخشد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۶.....	فصل اول : کلیات.....
۷.....	۱-۱ بیان مسئله.....
۸.....	۲-۱ هدف از تحقیق.....
۸.....	۳-۱ پیشینه‌ی آن.....
۹.....	۴-۱ روش کار و تحقیق.....
۱۰.....	۵-۱ سؤالات.....
۱۰.....	۶-۱ فرضیه‌ها.....
	فصل دوم : نگاهی گذرا به سابقه‌ی مکتوبات حدیثی امامان شیعه <small>علیهم‌السلام</small> تا پایان دوران
۱۲.....	صادقین <small>علیهم‌السلام</small> .....
۱۳.....	مقدمه.....
۱۴.....	۱-۲ دوران شش امام اول <small>علیهم‌السلام</small> و صدور محدود مکتوبات.....
۱۵.....	۱-۱-۲ دوره‌ی امام اول <small>علیهم‌السلام</small> تا پایان عصر امام سجاده <small>علیه‌السلام</small> .....
۱۵.....	۱-۱-۱-۲ روایات امام علی <small>علیه‌السلام</small> و صدور اولین مکتوبات.....
۱۶.....	۲-۱-۱-۲ دوران امام حسن و امام حسین <small>علیهم‌السلام</small> .....
۱۷.....	۳-۱-۱-۲ دوران امام سجاده <small>علیه‌السلام</small> .....
۱۹.....	۲-۱-۲ دوران طلایی صادقین <small>علیهم‌السلام</small> ، تربیت شاگردان، گسترش تشیع.....
۲۱.....	۱-۲-۱-۲ مجالس درس صادقین <small>علیهم‌السلام</small> .....
۲۱.....	۱-۱-۲-۱-۲ مجالس عمومی.....
۲۱.....	۲-۱-۲-۱-۲ مجالس خصوصی در تدریس فقه و حدیث.....
۲۱.....	۲-۲-۱-۲ وجود مکتوبات نوع دوم در روایات امام صادق <small>علیه‌السلام</small> .....

۲۲	.....روایتی اعتقادی. ۱-۲-۲-۱-۲
۲۳	.....روایتی با مضمون دعا. ۲-۲-۲-۱-۲
۲۳	.....روایتی با مضمون سؤال شرعی. ۳-۲-۲-۱-۲
۲۳	.....میزان مکتوبات امام صادق <small>علیه السلام</small> . ۳-۲-۱-۲
۲۴	.....جمع بندی. ۳-۱-۲
فصل سوم : دوره‌ی دوم مکتوبات ، تبلور مکتوبات ائمه <small>علیهم السلام</small> پس از دوره‌ی صادقین	
۲۵	.....و عوامل اصلی صدور آن. <small>علیهم السلام</small>
۲۶	.....مقدمه.
۲۷	.....عوامل اصلی صدور مکتوبات در دوره‌ی دوم. ۱-۳
۲۷	.....گسترش تشیع در جهان اسلام. ۱-۱-۳
۲۸	.....دلایل اصلی گسترش تشیع. ۱-۱-۱-۳
۲۹	.....تربیت شاگردان در مکتب صادقین <small>علیهم السلام</small> و تشکیل نظام مرجعیت دینی. ۱-۱-۱-۱-۳
۳۰	.....پراکندگی علویان در مناطق گوناگون. ۲-۱-۱-۳
۳۰	.....قیام‌های علویان. ۱-۲-۱-۱-۱-۳
۳۱	.....فشارهای دولت عباسی بر علویان. ۲-۲-۱-۱-۱-۳
۳۲	.....ولایت عهدی امام رضا <small>علیه السلام</small> . ۳-۲-۱-۱-۱-۳
۳۲	.....فشارهای دولت عباسی بر ائمه <small>علیهم السلام</small> و افزایش مکتوبات. ۲-۱-۳
۳۳	.....دوران امام هفتم <small>علیه السلام</small> ، زندان و نیاز به مکاتبه. ۱-۲-۱-۳
۳۳	.....شرایط اجتماعی و سیاسی وقت. ۱-۱-۲-۱-۳
۳۵	.....تبلور نوع جدید مکتوبات حدیثی. ۲-۱-۲-۱-۳
۳۶	.....دوران امام هشتم و نهم <small>علیهم السلام</small> ، گسترش شبکه‌ی وکالت. ۲-۲-۱-۳
۳۶	.....شرایط اجتماعی و سیاسی وقت. ۱-۲-۲-۱-۳
۳۹	.....شبکه‌ی ارتباطی وکالت. ۲-۲-۲-۱-۳
۴۱	.....دوران عسکریین <small>علیهم السلام</small> ، اوج فشارها و گسترش چشمگیر مکتوبات ائمه <small>علیهم السلام</small> . ۳-۲-۱-۳
۴۱	.....اوضاع سیاسی ، اجتماعی وقت. ۱-۳-۲-۱-۳
۴۴	.....سازمان وکلا ، آماده سازی جامعه‌ی اسلامی برای عصر غیبت. ۲-۳-۲-۱-۳
۴۴	.....عوامل صدور مکتوبات در دوره‌ی امام یازدهم <small>علیه السلام</small> به طور خاص. ۳-۳-۲-۱-۳

۴۵.....	۱-۳-۳-۲-۱-۳	یاسخ به سؤالات و ارسال پیام‌ها.....
۴۶.....	۲-۳-۳-۲-۱-۳	تقویت و توجیه رجال مهم شیعه و یا دلگرمی مردم برخی مناطق.....
۴۷.....	۳-۳-۳-۲-۱-۳	رفع تردید از امامت ایشان و جلوگیری از برخی انحرافات.....
۴۸.....	۴-۳-۳-۲-۱-۳	آماده سازی عمومی برای دوران غیبت.....
۴۹.....	۴-۲-۱-۳	دوران امام زمان ع، نظام نیابت، ایجاد آمادگی برای غیبت کبری.....
۴۹.....	۱-۴-۲-۱-۳	شرایط ارتباط با امام (ع) در غیبت صغری.....
۵۰.....	۲-۴-۲-۱-۳	موضوع توقیعات.....
۵۱.....	۲-۳	میزان مکتوبات هر یک از ائمه <small>علیهم‌السلام</small> .....
۵۲.....	۳-۳	جمع بندی.....
۵۳.....		فصل چهارم: گذری بر میراث حدیثی امامان شیعه <small>علیهم‌السلام</small>
۵۴.....		مقدمه.....
۵۵.....	۱-۴	روایات مسموعه.....
۵۵.....	۲-۴	مکتوبات حدیثی.....
۵۶.....	۱-۲-۴	رسائل.....
۵۷.....	۲-۲-۴	مسائل.....
۵۸.....	۳-۲-۴	توقیعات.....
۶۰.....	۳-۴	موضوع مکتوبات.....
۶۰.....	۱-۳-۴	مسائل فقهی.....
۶۰.....	۱-۱-۳-۴	مسائل شرعی‌ی مورد ابتلاء شخص.....
۶۱.....	۲-۱-۳-۴	مسائل شرعی‌ی مورد ابتلاء دیگران.....
۶۲.....	۳-۱-۳-۴	طرح سؤال جهت تفقه در دین.....
۶۴.....	۴-۱-۳-۴	سؤال از علل الأحکام.....
۶۵.....	۲-۳-۴	مسائل اعتقادی.....
۶۶.....	۳-۳-۴	تفسیر آیات.....
۶۸.....	۴-۳-۴	سؤال از سایر روایات.....
۶۹.....	۵-۳-۴	تعیین وکیل از سوی امام برای یک ناحیه.....
۷۱.....	۱-۵-۳-۴	اهمیت کتابت در این قبیل موضوعات.....

- ۶-۳-۴ تعیین امام بعد و یا پاسخ امام در مورد امام زمان (عج)..... ۷۱
- ۷-۳-۴ سؤال در مورد برخی افراد و برخی فرق انحرافی..... ۷۳
- ۸-۳-۴ اخبار از غیب..... ۷۴
- ۱-۸-۳-۴ جهت رفع تردید..... ۷۴
- ۲-۸-۳-۴ جهت هشدار دادن..... ۷۵
- ۳-۸-۳-۴ سایر موارد..... ۷۶
- ۹-۳-۴ دعا..... ۷۶
- ۱-۹-۳-۴ دعا برای موضوعی خاص..... ۷۶
- ۲-۹-۳-۴ دستور دعایی خاص..... ۷۷
- ۳-۹-۳-۴ اهمیت کتابت در خصوص ادعیه..... ۷۸
- ۱۰-۳-۴ سؤال در مورد انبیاء یا برخی از ویژگی‌های پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و یا ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَام..... ۸۰
- ۱۱-۳-۴ مشورت با امام در موردی خاص یا کسب تکلیف از ایشان..... ۸۰
- ۱۲-۳-۴ فضل زیارت اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام ، کیفیت آن و آداب و اذکار مربوط به آن..... ۸۱
- ۱۳-۳-۴ مواعظ..... ۸۱
- فصل پنجم : بررسی اعتبار مکتوبات حدیثی ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَام..... ۸۳
- ۱-۵ قرائن و شواهدی بر صحت برخی مکتوبات..... ۸۴
- ۱-۱-۵ عدم نقل به معنا در مکتوبات..... ۸۵
- ۲-۱-۵ در اختیار داشتن برخی از نامه‌ها توسط صاحبان کتب اربعه..... ۸۵
- ۳-۱-۵ شناختن خط امام..... ۸۶
- ۴-۱-۵ تأیید یک نامه در ملاقات حضوری..... ۸۷
- ۵-۱-۵ تأیید یک نامه در مکاتبات بعدی..... ۸۷
- ۶-۱-۵ بیک‌های معتبر..... ۸۹
- ۷-۱-۵ استفاده از لفظ « قال » به جای « کتب »..... ۹۱
- ۲-۵ آسیب شناسی مکتوبات حدیثی از دیدگاه یک کارشناس..... ۹۴
- ۳-۵ بررسی اعتبار نمونه‌هایی از مکتوبات حدیثی از دیدگاه شارحان حدیث..... ۹۹
- ۱-۳-۵ اسلام و ایمان..... ۱۰۰
- ۲-۳-۵ روزه..... ۱۰۱

- ۱۰۳..... ۳-۳-۵ معامله.
- ۱۰۴..... ۴-۳-۵ روایتی با موضوع اعتقادی.
- ۱۰۵..... ۵-۳-۵ سؤال در خصوص شارب مسکر.
- ۱۰۶..... ۶-۳-۵ چیزهایی که سجده بر آنها جایز است.
- ۱۰۸..... ۷-۳-۵ مردی که می‌میرد و جز همسرش وارثی ندارد.
- ۱۰۹..... ۸-۳-۵ فرق بین رسول و نبی و امام.
- ۱۱۰..... ۹-۳-۵ نماز مسافر.
- ۱۱۱..... ۱۰-۳-۵ نماز جماعت.
- ۱۱۲..... ۱۱-۳-۵ زکات.
- ۱۱۳..... ۱۲-۳-۵ منزوحات بئر.
- ۱۱۴..... ۱۳-۳-۵ نماز جماعت.
- ۱۱۵..... ۱۴-۳-۵ حج.
- ۱۱۶..... ۱۵-۳-۵ توحید.
- ۱۱۷..... ۱۶-۳-۵ نماز فرد بیهوش.
- ۱۱۸..... ۱۷-۳-۵ زکات.
- ۱۱۹..... ۱۸-۳-۵ چیزی که پیدا می‌شود (اللقطة).
- ۱۲۰..... ۱۹-۳-۵ سجده بر کاغذ.
- ۱۲۱..... ۲۰-۳-۵ درباره‌ی معنای « ولیجة » در آیه.
- ۱۲۲..... ۲۱-۳-۵ در ابطال رؤیت خدا.
- ۱۲۳..... ۲۲-۳-۵ نماز در لباس ابریشم.
- ۱۲۳..... ۲۳-۳-۵ قضای روزه‌ی پدر بر پسر بزرگ.
- ۱۲۴..... ۲۴-۳-۵ وصیت.
- ۱۲۵..... ۲۵-۳-۵ یافتن کیسه‌ی پول درون شکم ذبح.
- ۱۲۶..... ۴-۵ نتایج این بررسی.
- ۱۲۹..... فصل ششم : وکلاء و مسائل نویسان ، واسطان و مخاطبان مکتوبات.
- ۱۳۰..... مقدمه.
- ۱۳۱..... ۱-۶ معرفی اجمالی وکلائی ائمه علیهم‌السلام.

- ۱-۱-۶-۱ وکلای صادقین علیهم السلام ۱۳۲
- ۲-۱-۶-۱ وکلای امام موسی بن جعفر علیه السلام ۱۳۳
- ۳-۱-۶-۱ وکلای امام علی بن موسی الرضا علیه السلام ۱۳۴
- ۴-۱-۶-۱ وکلای امام محمد بن علی الجواد علیه السلام ۱۳۴
- ۵-۱-۶-۱ وکلای امام علی بن محمد الهادی علیه السلام ۱۳۵
- ۶-۱-۶-۱ وکلای صاحب الزمان (عج) ۱۳۵
- ۲-۶-۱ معرفی مسائل نویسان از دیدگاه علمای رجال ۱۳۷
- ۱-۲-۶-۱ مسائل نویسان از صادقین علیهم السلام ۱۳۹
- ۱-۱-۲-۶-۱ محمد بن قیس البجلی ۱۳۹
- ۲-۱-۲-۶-۱ محمد بن مسلم بن رباح ابو جعفر الاوقص الطحان ۱۳۹
- ۳-۱-۲-۶-۱ ادريس بن عبدالله بن سعد الاشعري القمي ۱۴۰
- ۴-۱-۲-۶-۱ حماد بن عیسی ابو محمد الجهنی ۱۴۰
- ۲-۲-۶-۱ مسائل نویسان از امام موسی کاظم علیه السلام ۱۴۰
- ۱-۲-۲-۶-۱ الحسن بن علی بن یقطین بن موسی ۱۴۰
- ۲-۲-۲-۶-۱ صفوان بن یحیی ۱۴۱
- ۳-۲-۲-۶-۱ عبدالله بن محمد الأهوازی ۱۴۱
- ۴-۲-۲-۶-۱ علی بن جعفر علیه السلام ۱۴۱
- ۵-۲-۲-۶-۱ علی بن یقطین بن موسی البغدادی ۱۴۲
- ۶-۲-۲-۶-۱ محمد بن الفرّج الرّخجی ۱۴۲
- ۷-۲-۲-۶-۱ یونس بن عبدالرحمن ۱۴۲
- ۳-۲-۶-۱ مسائل نویسان از امام رضا علیه السلام ۱۴۳
- ۱-۳-۲-۶-۱ ابراهیم بن اَبی محمود الخراسانی ۱۴۳
- ۲-۳-۲-۶-۱ ابراهیم بن بشر ۱۴۳
- ۳-۳-۲-۶-۱ أحمد بن عمر الحلال ۱۴۳
- ۴-۳-۲-۶-۱ اسماعیل بن همام بن عبدالرحمن البصری (أبو همام) ۱۴۳
- ۵-۳-۲-۶-۱ الحسن بن الجهم بن بکیر بن اعین ۱۴۴
- ۶-۳-۲-۶-۱ الحسن بن علی بن زیاد البجلی الکوفی (ابو محمد الوشاء) ۱۴۴

- ١٤٤.....٧-٣-٢-٦ زكريا بن آدم بن عبد الله بن سعد الأشعري القمي
- ١٤٥.....٨-٣-٢-٦ سعد بن سعد بن الأحوص بن سعد بن مالك الأشعري القمي
- ١٤٥.....٩-٣-٢-٦ سعد خادم ابو دلف العجلي
- ١٤٥.....١٠-٣-٢-٦ الصباح بن نصر الهندي
- ١٤٥.....١١-٣-٢-٦ عبدالله بن محمد بن حصين الحصيني الأهوازي
- ١٤٥.....١٢-٣-٢-٦ عيسى بن عبدالله بن سعد بن مالك الأشعري
- ١٤٦.....١٣-٣-٢-٦ الفتح بن يزيد أبو عبدالله الجرجاني
- ١٤٦.....١٤-٣-٢-٦ محمد بن أبي عمير زياد بن عيسى الأزدي
- ١٤٧.....١٥-٣-٢-٦ محمد بن سنان أبو جعفر الزاهري
- ١٤٨.....١٦-٣-٢-٦ محمد بن سهل بن اليسع بن عبدالله بن سعد الأشعري القمي
- ١٤٨.....١٧-٣-٢-٦ معاوية بن سعيد الكندي
- ١٤٩.....١٨-٣-٢-٦ عمر بن خلاد بن أبي خلاد
- ١٤٩.....١٩-٣-٢-٦ ياسر خادم الرضا عليه السلام
- ١٥٠.....٤-٢-٦ مسائل نويسان از امام جواد عليه السلام
- ١٥٠.....١-٤-٢-٦ أبو يوسف يعقوب بن اسحاق السكيت
- ١٥١.....٥-٢-٦ مسائل نويسان از امام هادي عليه السلام
- ١٥١.....١-٥-٢-٦ ايوب بن نوح بن دراج النخعي
- ١٥١.....٢-٥-٢-٦ داود بن مافنه الصرمي
- ١٥١.....٣-٥-٢-٦ علي بن جعفر الهماني البرمكي
- ١٥٢.....٤-٥-٢-٦ علي بن الريان بن الصلت الأشعري القمي
- ١٥٢.....٥-٥-٢-٦ محمد بن الريان بن الصلت الأشعري
- ١٥٢.....٦-٥-٢-٦ هارون بن مسلم سعدان
- ١٥٣.....٦-٢-٦ مسائل نويسان از امام حسن عسكري عليه السلام
- ١٥٣.....١-٦-٥-٥ عبدالله بن جعفر بن الحسين الحميري
- ١٥٤.....٢-٦-٥-٥ محمد بن الحسن بن فروخ الصفار
- ١٥٤.....٣-٦-٥-٥ محمد بن سليمان بن الحسن بن الجهم بن بكير بن أعين أبو طاهر الزراري
- ١٥٤.....٤-٦-٥-٥ محمد بن علي بن عيسى الطلحي القمي

- ۶-۲-۷ مسائل نویسان از امام عصر (عج)..... ۱۵۴
- ۶-۲-۷-۱ محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری أبو جعفر القمی..... ۱۵۴
- فصل هفتم : گزیده‌ای از مکتوبات ائمه علیهم‌السلام..... ۱۵۶
- ۷-۱ معرفت خالق..... ۱۵۷
- ۷-۲ حقیقت ایمان..... ۱۵۸
- ۷-۳ شرک..... ۱۵۸
- ۷-۴ پرستش خدایی که دیده نمی‌شود..... ۱۵۹
- ۷-۵ مشکاة چیست؟..... ۱۵۹
- ۷-۶ بودن با اهل بیت علیهم‌السلام در دنیا و آخرت..... ۱۵۹
- ۷-۷ ضرورت وجود امام..... ۱۶۰
- ۷-۸ تَوَلَّى..... ۱۶۰
- ۷-۹ فضیلت زیارت امام حسین علیه‌السلام..... ۱۶۱
- ۷-۱۰ ندبه بر امام..... ۱۶۱
- ۷-۱۱ محرومیت از فیض وجود امام..... ۱۶۱
- ۷-۱۲ شب و روز منتظر فرج باشید..... ۱۶۲
- ۷-۱۳ پرچم حزب الله..... ۱۶۲
- ۷-۱۴ گناهان کبیره..... ۱۶۲
- ۷-۱۵ اجر مصیبت فرزند..... ۱۶۳
- ۷-۱۶ شادی و حزن..... ۱۶۳
- ۷-۱۷ زمانه را چو نکو بنگری همه پند است..... ۱۶۴
- ۷-۱۸ شاد کردن مؤمن..... ۱۶۴
- ۷-۱۹ نماز در شبهای ماه مبارک رمضان..... ۱۶۵
- ۷-۲۰ از آثار معصیت خدا..... ۱۶۵
- ۷-۲۱ نیکی به پدر و مادر..... ۱۶۵
- ۷-۲۲ دوستی با دوستان خدا و دشمنی با دشمنان او..... ۱۶۶
- ۷-۲۳ طولانی کردن سجده..... ۱۶۶
- نتیجه گیری..... ۱۶۷

ضمیمه : فهرست مکتوبات ائمه <small>علیهم السلام</small> در کتب اربعه و وسائل الشیعه.....	۱۶۹
منابع و مآخذ.....	۲۱۳
چکیده‌ی انگلیسی.....	۲۲۱

مقدمه

﴿ ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴾ القلم / ۱

قسم به قلم و آنچه می‌نویسند.

کتابت امریست که از آغاز اسلام مورد توجه قرار گرفته است ، خداوند متعال به عنوان اولین توصیه کننده به آن در سوره‌ی قلم که از قدیمی‌ترین سوره نازل شده قرآن کریم است به قلم و آنچه به نگارش درمی‌آید سوگند خورده است . علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌نویسد :

« خدای سبحان در این آیه به قلم و آنچه با قلم می‌نویسند سوگند یاد کرده، و از ظاهر سیاق برمی‌آید که منظور از قلم مطلق قلم، و مطلق هر نوشته‌ای است که با قلم نوشته می‌شود، و از این جهت این سوگند را یاد کرده که قلم و نوشته از عظیم‌ترین نعمت‌های الهی است، که خدای تعالی بشر را به آن هدایت کرده، به وسیله آن حوادث غایب از انظار و معانی نهفته در درون دل‌ها را ضبط می‌کند، و انسان به وسیله قلم و نوشتن می‌تواند هر حادثه‌ای را که در پس پرده مرور زمان و بعد مکان قرار گرفته نزد خود حاضر سازد، (مثل این‌که حادثه قرن‌ها قبل، همین الآن دارد اتفاق می‌افتد ، و حوادث هزاران فرسنگ آن طرف‌تر در همین جا دارد رخ می‌دهد) پس قلم و نوشتن هم در عظمت، دست کمی از کلام ندارد.»^۱

---

۱ . ترجمه‌ی تفسیر المیزان ، ج ۱۹ ، ص ۶۱۶

پیامبر بزرگ اسلام ﷺ و پس از ایشان ائمه‌ی اطهار علیهم‌السلام نیز به امر کتابت عنایتی ویژه داشتند.

و در این میان حدیث شیعه با کتابت رابطه‌ای دیرینه دارد. یکی از اموری که حدیث شیعه را از حدیث اهل سنت متمایز می‌سازد، کیفیت، و زمان نگارش و تدوین حدیث است. در مورد حدیث اهل سنت، قطعی و مسلم است که با وجود موضع موافق رسول خدا ﷺ نسبت به کتابت و تدوین روایاتشان، و نیز به رغم کوشش‌های محدود و پراکنده در خصوص کتابت پاره‌ای از روایات آن بزرگوار، و شواهدی که از ظهور مکتوبه‌های حدیثی در این دوران وجود دارد، پس از رحلت پیامبر اکرم ﷺ، کتابت و حتی نقل احادیث ایشان با انگیزه‌های متعدد از سوی حاکمان وقت محدود بلکه ممنوع شد. و این سیاست قریب به یک قرن ادامه یافت.^۱

اما از سوی دیگر، کتابت به عنوان یک عامل مهم و مؤثر در حفظ حدیث و جاودانگی آن از دیر باز مورد توجه بزرگان مذهب قرار گرفته است. از جمله شواهد این موضوع می‌توان به اعتراض سران قریش به «عبدالله بن عمرو بن عاص» در باب نگارش حدیث پیامبر اکرم ﷺ اشاره کرد. جریان این اعتراض در منابع حدیثی اهل سنت نیز نقل شده است. از جمله در سنن دارمی که از کتب قدیمی اهل سنت است آمده است که وقتی «عبدالله» این اعتراض را به خدمت پیامبر خدا ﷺ عرض کرد، ایشان به دهان خود اشاره کرد و فرمود: هم‌چنان بنویس، به خدایی که جانم در دست اوست جز حق از آن خارج نمی‌شود.^۲

از جمله شواهد دیگر می‌توان به روایتی اشاره کرد که در کتب شیعه و سنی نقل شده است که پیامبر به کسی که ابراز ضعف حافظه می‌کند، می‌فرماید «اسْتَعْنِ بِیْمِینِکَ»^۳ یعنی از دست کمک بگیر. این روایت در برخی از کتب اهل سنت با تأکید بر علت این کار، به صورت «اسْتَعْنِ بِیْمِینِکَ عَلٰی حَفْظِکَ»^۴ آمده است.

---

۱. نک به مقاله‌ی بررسی سیر تاریخی تدوین حدیث، مجید معارف، فصلنامه‌ی علمی تخصصی علوم حدیث، ش ۳۷ و

۳۸، ص ۷۴

۲. سنن دارمی، ج ۱، ص ۱۲۵

۳. همان، ج ۱، ص ۱۲۶؛ سنن ترمذی، ج ۴، ص ۱۴۶؛ بحارالانوار به نقل از منیة المرید، ج ۲، ص ۱۵۲

۴. مجمع الزوائد و منبع الفوائد، هیشمی، ج ۱، ص ۱۵۲؛ کنز العمال متقی هندی، ج ۱۰، ص ۲۴۵

ائمه‌ی بزرگوار شیعه علیهم‌السلام نیز هم‌چون رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نه تنها یاران خود را به نوشتن احادیث تشویق می‌کردند که خود نیز به این امر اهتمام می‌ورزیدند، از جمله امام صادق علیه‌السلام در روایتی به «حسین احمسی» فرمود: «الْقَلْبُ يَتَكَلَّمُ عَلَى الْكِتَابَةِ»^۱ یعنی قلب انسان بر نوشته اطمینان پیدا می‌کند و یا در روایتی دیگر ایشان به ابو بصیر فرمود: «اُكْتُبُوا فَإِنَّكُمْ لَا تَحْفَظُونَ حَتَّى تَكْتُبُوا»^۲ یعنی بنویسید که شما جز با کتابت نمی‌توانید چیزی را حفظ کنید.

«علی بن اسباط نقل می‌کند: وقتی امام رضا علیه‌السلام حدیث کنز را در خصوص آیه‌ی ﴿وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا﴾^۳ کف/ ۸۲- فرمود، به ایشان عرض کردم فدایت شوم می‌خواهم آن را بنویسم. به خدا سوگند که ایشان دستش را به دوات زد و آن را در مقابل من قرار داد پس من دست ایشان را گرفتم و بوسیدم و سپس دوات را گرفتم و آن را نوشتم.»^۴

صاحب وسائل الشیعه پس از نقل این روایت می‌نویسد من معتقدم که مانند این بسیار است که اصحاب احادیث را در مجالس ائمه علیهم‌السلام به امر ایشان می‌نوشتند و گاهی نیز ایشان با خط خود آن‌ها را می‌نوشتند.^۵

از جمله شواهد اهتمام ائمه‌ی شیعه علیهم‌السلام به امر کتابت به عنوان اولین نمونه می‌توان به «مصحف علی» اشاره کرد که در اختیار ائمه‌ی بعد علیهم‌السلام قرار گرفت. روایاتی از ائمه علیهم‌السلام نیز وجود آن را تأیید می‌کنند. امام صادق علیه‌السلام در روایتی به ابوعباس فرمود:

«به خدا قسم نزد ما صحیفه‌ایست به طول هفتاد زراع، به املا‌ی رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و خط علی علیه‌السلام و در آن جمیع آن چیزی است که مردم به آن نیاز دارند، حتی دیه‌ی یک خراش.»^۶

۱. الکافی، ج ۱، ص ۵۲

۲. همان

۳. الکافی، ج ۲، ص ۱۵۹

۴. وسائل الشیعه، ج ۲۷، ص ۸۳

۵. بصائر الدرجات، ص ۱۴۵

و همین اهتمام و تشویق از سوی ائمه علیهم السلام سبب اشتیاق اصحاب در کتابت حدیث ایشان شد . بدین ترتیب حفظ حدیث با همان الفاظی که از معصوم علیه السلام صادر شده است و بدون نقل به معنا ، تا آن جا اهمیت یافت که بنا به گزارشاتی اصحاب ، به ثبت روایات در همان مجلس اقدام می کردند . به طور مثال در خصوص زندگی امام موسی کاظم علیه السلام آمده است :

« ابو الوضاح گوید : پدرم نقل کرد که گروهی از خویشاوندان و اصحاب موسی بن جعفر علیه السلام پیوسته در مجلس آن جناب حضور داشتند و در آستین های خود لوح های آبنوس و میله هایی داشتند ، همین که امام علیه السلام سخنی می گفت و یا در موردی فتوا می داد آن ها در این الواح ثبت می کردند.»^۱

البته این کتابت ها در دوران صادقین علیهم السلام به شکلی گسترده توسط اصحاب و شاگردان ایشان صورت گرفت و بدین ترتیب کتب حدیثی متعددی در ابواب مختلف به وجود آمد که مهم ترین آن ها که منبع اصلی روایات شیعه را نیز تشکیل دادند ، کتب چهارصدگانه ای بود که به اصول اربعمائة شهرت یافت . طبرسی در این باره می گوید :

« از حضرت صادق علیه السلام چهار هزار نفر در ابواب مختلف علوم ، روایاتی نقل نموده اند ، و از فرمایشات ایشان چهار صد کتاب تالیف گردیده که این کتب در میان شیعیان آن حضرت به « اصول اربعمائة » معروف و مشهور است ، این کتب را اصحاب او و پدرش و هم چنین اصحاب فرزندش موسی بن جعفر علیه السلام روایت کرده اند . و هیچ فنی از فنون علم باقی نماند مگر آن که ابوابی از آن موضوع از ایشان نقل شد .»^۲

طبرسی در ادامه ی این نقل به ادامه ی این کار در دوره ی ائمه ی بعد علیهم السلام اشاره می کند که البته با توجه به اختلاف شرایط زندگی آنان ، تعداد روایات از آن بزرگواران مختلف است . حال با این بیان ، اهمیت مکتوبات ائمه علیهم السلام بارزتر می شود ، چراکه فلسفه ی اصلی کتابت حدیث ، صیانت آن از تغییر و فراموشی است که در مورد مکتوبات ائمه علیهم السلام این موضوع به قوت دیده می شود ، چراکه در مکتوبات ، نقل به معنا اتفاق نمی افتد .

۱ . مهج الدعوات ، ص ۲۱۹

۲ . اعلام الوری ، ص ۴۱۰

مکتوبات گرچه تعداد محدود و کوچکی از کل روایات به ثبت رسیده از ائمه علیهم السلام را تشکیل می دهند ، اما از آنجا که اغلب دارای موضوعات فقهی و سؤالات شرعی هستند نمی توان از آنها چشم پوشی کرد . چون نه تنها این روایات ، اغلب مؤید سایر روایات هستند بلکه در مواردی نیز به طور مستقل پشتوانه‌ی حکمی فقهی به شمار می روند . شواهد این سخن در فصل اعتبار مکتوبات حدیثی ذکر خواهد شد .

تحقیق حاضر در شش فصل تنظیم شده است :

فصل اول : کلیات

فصل دوم : نگاهی گذرا به سابقه‌ی مکتوبات حدیثی امامان شیعه علیهم السلام تا پایان دوران

صادقین علیهم السلام

فصل سوم : دوره‌ی دوم مکتوبات ، دوران امام هفتم علیه السلام به بعد ، تبلور مکتوبات و عوامل

صدور آنها

فصل چهارم : گذری بر میراث حدیثی امامان شیعه علیهم السلام

فصل پنجم : اعتبار مکتوبات حدیثی

فصل ششم : وکلاء و مسائل نویسان، واسطان و مخاطبان مکتوبات

فصل هفتم : گزیده‌ای از مکتوبات ائمه علیهم السلام

در پایان نیز ، فهرست مکتوبات ائمه علیهم السلام در کتب اربعه و وسائل الشیعه به کار ضمیمه شده

است.

تحقیقی که پیش رو دارید به انگیزه‌ی شناختن بهتر مکتوبات و توجه بیشتر به ارزش این قبیل

روایات انجام شده است که امیدواریم در رسیدن به این هدف موفقیتی نسبی یافته باشد. البته آنچه

مسلم است ، این موضوع قابلیت تحقیقات جامع تری دارد.

والحمد لله رب العالمین

نوید مهتدی راد

تابستان ۱۳۸۸